

Адам Міцкевич ПАН ТАДЕУШ ОСТАННІЙ НАЇЗД НА ЛИТВІ¹

¹ Останній наїзд на Литві. «За часів Речі Посполитої (тобто польської шляхетської республіки. — М. Р.) трудно було здійснювати судові вироки, бо влада виконавча не мала майже ніякої підлеглої собі поліції, а великі пани мали в себе цілі надвірні полки, дехто навіть, як-от кн. Радзівілли, і військо по кілька тисяч жовнів. Отже, позовний, одержавши судову постанову на свою користь, мусив, щоб її таки було виконано, звертатися до шляхти, якій належала фактична влада. озброєні родичі та приятелі позовників і взагалі всі, хто тяг його руку, взявши декрет і в супроводі возного (див. далі. — М.Р.), здобували (не раз у кривавих сутичках) присуджене йому майно. Легалізацію цього акту чинив возний. Оце здобування своїх прав оружною рукою і звалося наїзд. (Власне, по-польському гаїагсі, отже, треба б і по-нашому заїзд'я, одначе, взяв наїзд, — це мені здається яснішим. — М.Р.). За давніших часів, коли ще шановано право і наймогутніші магнати не зважувались іти проти суду, якщо й бували збройні напади, то винуватців не минала кара. З історії відомий сумний кінець справи князя Василя Сангушка та Стадніцького, прозваного Дияволом. Зіссуття громадських звичаїв у Речі Посполитій спричинилося до того, що наїзди почали траплятися дуже часто, порушуючи спокій і лад на Литві». — Авт.

Ідеалізація старої кріпосницько-шляхетської Польщу «коли ще шановано право», «зіссуття громадських звичаїв», що базувалася на жорстокому пригнобленні польських, українських і білоруських селян, — характерна для Міцкевича

**ШЛЯХЕТСЬКА ІСТОРІЯ 1811 і
1812 рр.
У ДВАНАДЦЯТИ
КНИГАХ, ПИСАНА ВІРШАМИ**

**КНИГА ПЕРША
ГОСПОДАРСТВО**

Повернення панича додому. Перша зустріч у кімнаті, друга — при столі. Поважна наука Судді про гречність. Політичні уваги Підкоморія щодо мод. Початок суперечки про Куцого й Сокола. Жалі Войськового. Останній возний трибуналу. Погляд на тодішній стан Литви та Європи.

О краю мій, Литво!² Ти на здоров'я схожа!

того часу і для багатьох польських емігрантів риса.

² Литва — одна із складових частин давньої Речі Посполитої, батьківщина Міцкевича. Власне, Міцкевич жив на Білорусі, що в XIII–XIV ст. була захоплена литовськими князями. Маємо в цьому місці ліричний плач-тугу за рідним краєм.

Яка ти дорога, лиш той збагнути може,
Хто втратив раз тебе. Як видиво живе,
Тебе малою я, бо туга серце рве.

О Діво пресвята, що в Острій світиш Брамі,³
І Новогородок наш отінюєш, і в храмі
У Ченстоховському проміння розлила!
Так, як колись мене, малого, ти взяла
І чудом вирвала від хворості страшної
(То неня, силою керована ясною,
Тобі до захисту дала своє дитя, —
І знов прокинулось притьмарене життя,
І вилив на твоїм освяченім порозі
Господній силі я подяки чисті сльози),
Так нас повернеш ти у милий, рідний край!
Тим часом душу цю, де звив гніздо відчай,
Неси на пригорки, на луки оксамитні;
Де води Німану плюскочуться блакитні,
Де червоніє цвіт зелених конюшин,
Де гречка ніби сніг, свиріпа як бурштин,
Де хвилі срібляні високе котить жито,
Пшеничні колоски мов золотом налито,
Де квітчана межа звивається, як пас,

³ За малих літ (під впливом матері) і в старшому вже віці (під різними впливами) Міцкевич виявляв сильну релігійність. Тільки в добу байронічних захоплень молодості він виявив був релігійний скептицизм і вільнодумність, на великий жах знайомих паній і панночок.

І груша на межі схиляється всякчас.
Серед таких ланів, край голубої річки,
В березовім гаю фільварок невеличкий
Стояв красуючись. Кругом тополь ряди,
Як захист од вітрів, що віють завсігди
Пори осінньої. Домок хоч нехимерний,
Але збудований на камені майстерно,
Побілений як слід — видніш тому було,
Що мав навколо він темно-зелене тло;
Велика чепурна виднілася стодола,
І золотилися тяжкі скирти довкола —
Набуток рільника з широкополих нив.
Струнких копиць та кіп ти б навіть не

злічив,

Кругом розсипаних по полю, наче зорі.
Не плуг, не два, не три тут, певно, землю

оре,

Наказом всі одним посилані в поля.
Яка ж бо чорна тут скороджена рілля,
Яка вона пухка — мов грядка на городі!
Тож, певне, тут і лад, і згода у господі!
Широка брама всім дає зичливу вість,
Що добре прийнятий тут кожен буде гість.

Отож якогось дня на бричці парокінній
В'їжджає в двір панич — і, повен

нетерпіння,

Прямує до дверей дедалі радісніш
(А коні пущені смачний жують шпориш).
Одначе ні душі ні в вікнах, ні круг хати

Не видно. Пусто скрізь, і двері всі узято
На давні закрутки. Тож їх він одчинив
Тихенько (не хотів шукать робітників
І їх розпитувать). Гість, видно, дуже радий
Побачить цих кімнат низеньких анфілади,
Ці меблі, ці ряди обтяжених полиць:
Таке кохане все, знайоме до дрібниць,
Хоч бачене давно. Панич у місті вчився,
Науку довершив і вдома опинився.
Уважно огляда, як сестер та братів,
І стіни, і кутки, де хлопчиком ходив.
Ті ж лави, ті ж кругом шпалери старовинні,
Що споглядав колись у радості невинній,
Та все поменшало і все не так блищить.
От, наче давній друг, старий портрет

висить:

Костюшко⁴ в краківській чемерці і при
зброї,
Із шаблею в руці та з поглядом героя.
Таким він був, мабуть, коли заприсягав,
Що все своє життя на той вівтар поклав,
Де серце страдницьке великої вітчизни, —

⁴ Тадеуш Костюшко (1746–1817) — проводир польського національно-визвольного повстання 1794 р., що вибухло після першого і другого розділів Польщі між Пруссією, Австрією і царською Росією; під час повстання Костюшко схилився до соціальної позиції поміркованих елементів польської шляхти і буржуазії. Потім брав участь у війні американських колоній з Англією під проводом Вашингтона.

І клявся, осяйний, розчулений та грізний,
Що прожене мечем трьох збройних владарів
Чи сам паде на меч.⁵ Ось погляд опутив
У польськiм одязі пан Рейтан,⁶ повен болю,
Що славний рідний край свою утратив
волю;

Ніж у руці його, а перед ним «Федон»,
І давня оповідь, як жив і вмер Катон.⁷
Ясінський он, юнак, і гордий, і похмурий,
І вірний друг його в погожий час і в бурі —
Хоробрий Корсак.⁸ Скрізь постави вояків,
Пожежа, зброя, дим, загони москалів,⁹

⁵ Мова йде про присягу, що зложив Костюшко 24 березня 1794 р. на Краківському ринку. «Три збройні владарі» — це монархи держав, що поділили між собою Польщу: Австрії, Пруссії, Росії.

⁶ Тадеуш Рейтан збожеволів і вкоротив собі віку через кілька років по першому розділі Польщі (1780).

⁷ Катон Молодший, або Утицький (нар. 95 р. до н. е.), наложив на себе руки, бачивши загин Римської республіки (46 р. перед нашою ерою). «Федон»-діалог грецького філософа Платона про безсмертя.

⁸ Якуб Ясінський і Тадеуш Корсак — ватажки польського повстання на території Литви 1794 р.

⁹ Москалі — тут царські солдати. По інших місцях поеми

Сусідів і братів неутомленні свари...
А з шафи дивляться по-дружньому дзигари,
Знайомі з давніх літ. Він радісно підбіг,
Немовби привітать хотівши любо їх,
І за шнурок потяг, бажаючи почути
Оту Домбровського мазурку, що забути
Ніде б не міг поляк. Дзвенить вона, співа, —
І спомин юності у серці вплива.
По дому ходить гість, шукаючи кімнати,
Де довелось йому рости та виростати...
Найшов — і відступив здивовано панич:
Там жінка мешкає, це безперечна річ!
Та хто ж то? Дядько ж бо так досі й не

женився,

А тітці Петербург давно вже полюбився!
То, може, ключниця? Одначе — фортеп'ян,
І ноти, і книжки, і золотий туман
Якогось милого, затишного безладдя...
Ні! Ручка молода в цій поралась шухляді!
Біленька сукня он, готова до вбрання
І кинута чомусь недбало, навмання;
Он пишно на вікні, лілові та багряні,
В вазонах розцвіли левкої та герані.
Тут подорожній став, поглянув у вікно —
І знов дивується: де кропива давно
Густими, темними кущами розросталась, —
Братки з шавлією в розмові запишались,
І, ніби сплетена у цифри та слова,

також — царські урядовці.

Шовкова з м'ятою стелилася трава.
Грядки хтось поливав недавньою порою,
Коновка-бо в траві стояла із водою,
Та садівниці вже не бачити й не знать,
Хоча ворітця ще від дотику тремтять
І слід маленької, дівочої б то, ніжки,
Що ані туфельки на ній, ані панчішки,
Лишивсь на білому, неначе сніг, піску.
Хтось, видно, перебіг недавно в квітнику
Ходою бистрою, квапливою й легкою,
Аж ледве до землі торкаючись ногою.

Замислено панич спинився край вікна...
Навколо — дух квіток, та літня тишина,
Та бджоли десь гудуть, п'ючи меди
солодкі...
Він дума: вернеться-таки ж вона з проходки;
Очима по слідах стривожено блука
І мислить: хто ж би то? І звідки?
І яка? Враз глянув: на паркан, від моху
посивілий,
Злетіла дівчинка, неначе привид милий!
Біленьке, мов той пух, легеньке убрання
Вкриває перса їй, а плечі відслоня.
(Одежа, бачите, для тихої години,
Коли ніхто чужий литвинки не зустрине).
Хоча й на самоті, а перса якщільніш
Прикрила ручками, гнучка, немов комиш;
Волосся золоте, зачесане над чолом,
В промінні сонячнім сіяє ореолом,

Лиця ж не бачити: схилилась до гілля
І пильно дивиться крізь нього на поля.
Щось запримітила, ударила в долоні
І, засміявшись, через квітки червоні
По тих поливаних, укоханих грядках
Майнула до вікна, неначе білий птах.
Вмить через дощечку, на край вікна

обперту,

В кімнату пурхнула, всміхаючись одверто,
Легенька й радісна, у літній тишині,
Як сяйво місячне буває навесні,
Іде до дзеркала, не знаючи тривоги,
Щоб сукню примірять із шовку снігового...
Ой леле! Хтось чужий! Що діять? Що

робить?

Сукенку кинула і побіліла вмить...
Панич зніковів — і спалахнув рум'яно,
Мов хмарка, що зорю зустріла раннім-рано.
Хотів сказати щось, та що сказати і як?
Склонився до землі схвильований юнак,
А панна зойкнула, немов мала дитина,
У сні налякана. Минула ще хвилинка —
Він стиха дивиться, — а панни вже нема,
І щось пекучу кров у грудях підійма,
І чути серця стук...
Що ж? Мало це смішити,
А чи соромити, чи, може, засмутити?

Уже в Сопліцівці відомо стало всім,
Що гість новий прибув у гостелюбний дім,

Вже коні стомлені заведено до стайні,
І всипали вівса їм конярі, звичайні
Вітати гойно всіх, хто в хутір заїздив, —
Сопліца-бо, суддя, старошляхетський вів
Порядок у житті своєму і в господі:
Він коней, всупереч отій новітній моді,
Ніколи в заїзди на корм не відсилав,
А власний їм обрік та сіно видавав.
Одначе челяді не видно для вітання,
Та не тому, що зле їй дано виховання:
Чекають Войськового,¹⁰ що хоче так як слід
Віддати прибулому пошану і привіт.
Він — давній приятель хазяїна, Сопліци, —
Тут за порядком звик по всім дворі дивиться
І, поки пан Суддя повернеться з полів,
Вечерю готувать і накривать велів.
Гостей приймати звик: під шум бенкетів

милий

У нього кучері, як срібло, посивіли.
Отож, здійнявши свій домашній пудерман,¹¹
Він старосвітський вдяг оздоблений каптан,
Що наготований в кімнаті був зарання:
Вже ж не вітать гостей у ткацькім

¹⁰ «Войський справував колись як опікун жінок та дітей шляхетських під час війни. З давнього часу посада ця обернулася лише на титул». — Авт.

¹¹ Пудерман — проста полотняна одежа від пилу.